

УДК 94:355.1-058.65(=163.41)(497.11)“1914/1918“(093.2)

DOI <https://doi.org/10.58378/GIG.14.2022.ALE.15-37>

оригиналан научни рад / original scientific work

примљен / received: 13. 04. 2022.

прихваћен / accepted: 17. 11. 2022.

Др Снежана АЛЕКСИЋ, асистент

Универзитет МБ у Београду

snezanaaleksic3@gmail.com

СТРАДАЊЕ ПРАВОСЛАВНОГ СТАНОВНИШТВА, ЦИВИЛА ЗЕМУНСКОГ КОТАРА У ВЕЛИКОМ РАТУ*

Сажељак: У фокусу овог рада налази се цивилно становништво које је као завичајно бивствовало на простору историјског котара Земун, током Великог рата. Након анализе демографских података којима се настоји доћи до закључка у вези са етничком и религиозном припадношћу становништва и квантитативним подацима који говоре у прилог демографског губитка у посматраном времену, у раду се, потом, настоји доћи до конкретног одговора на питање: да ли је почињен злочин над цивилним становништвом Земунског котара током Великог рата. Истраживање се темељи на подацима из литературе, статистичких публикација, историјске периодике и архивске грађе. Примењена је дескриптивна метода, метода анализе и синтезе, а где је то било могуће, квантитативни подаци су анализирани статистичком методом.

Кључне речи: православни, Срби у Срему, Земунски котар, злочин, страдање, Ашања, Батајница, Бежанија, Бечмен, Бољевци, Деч, Добановци, Јаково, Карловчић, Крњешевци, Купиново, Обреж, Петровчић, Прогар, Сурчин, Угриновци, Шимановци.

* Рад посвећујем сећању на упокојене чланове *Удружења пошмома ослободилачких ратова Србије 1912–1920*, који су страдали као жртве пандемије ковид-19 (2020–2022).

Аустроугарска монархија, коју су чиниле Аустрија и Угарска као равноправне чланице, административном организацијом уређена је тако да је унутар сваког дела Двојне монархије постојало више посебних административних области – краљевстава, војводства, кнежевина и др. Једна од таквих области била је Краљевина Хрватска и Славонија, која се налазила у саставу Угарске. Ова угарска покрајина организована је у управне области – жупаније, које су се састојале од територијално-административних јединица котара. Унутар сваког котара било је више управних општина. Управну општину су формирале једна или више месних општина. Месна или политичка општина било је место – село, које је представљало најмању честицу локалне самоуправе. Котар Земун у Жупанији Сремској у 1910. години чинили су град Земун и управне општине: Ашања, Батајница, Бежанија, Бољевци, Деч, Добановци, Јаково, Купиново, Обреж, Пећинци, Попинци, Прхово, Сурчин, Шимановци, Угриновци.¹ Управне општине су се састојале од једног или више мањих села.² Сви завичајци Земунског котара били су држављани Угарске. Двојно држављанство у Двојној монархији није постојало. Појединац је могао бити или држављанин Угарске или држављанин Аустрије. Држављанство је одређивано на основу завичајног места појединца. Тако је сваки завичајац Земунског котара био држављанин Угарске. Сваки појединац је, као држављанин Угарске и завичајац Земунског котара, а на основу своје вероисповести, био припадник одређене религијске групе. Из пописа становништва спроведених у периоду 1890–1921. године³ уочава се да су у Земунском котару православни били најбројнији.

Година пописа	Укупно житеља	римокатолици	православни	евангелици	остали
1890.	28.287	1.531	23.871	2.727	150
1900.	33.060	1.857	26.836	4.118	243
1910.	37.707	1.881	30.505	5.193	139
1921.	30.597	1.302	24.401	4.773	121

Табела 1: Попис становништва Земунског котара према вероисповести: 1890, 1900, 1910, 1921⁴

1 Srijemska županija, *Izvyještaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1912.* (Vukovar: Tiskara „Srijemskih novina“, 1913), 21-23.

2 Бољевци су били УО која се састојала од села Бољевци и села Прогар. Село Петровчић припадало је УО Карловчић, село Крњешевци УО Угриновци итд.

3 Kr. Statistički ured u Zagrebu, *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890*, (Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljska vlada, 1892) 143-144; Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, demografske prilike po prebivalištim*, (Zagreb: Kr. Zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914), 346-347; Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, demografske prilike i zgrade za stanovanje*, (Zagreb: Kr. Hrvatska i Slavonija, 1914), 124-125; *Političko i sudbeno razdjeljenje i repartitorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju posljednjih popisa 1910.* (Zagreb: Kralj. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljska vlada, odio za unutarnje poslove, 1913), 39; Општа државна статистика, *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921.* (Сарајево: Краљевина Југославија, 1932), 282-284.

4 Исто.

На основу података пописа који је спроведен пре рата 1910. и послератног пописа из 1921. године, уочава се да је у Земунском котару дошло до смањења укупног броја становника за 7.110 људи, односно за 18,86%. У апсолутним бројевима смањење становништва најдрастичније је код православних, док је, посматрано у процентима, демографски пад највећи код римокатолика.

Демографски пад	римокатолика	православних	евангелика	осталих
у апсолутним бројевима	579 људи	6.104 људи	420 људи	18 људи
у процентима	30,79 %	20,01 %	8,09 %	12,95 %

Табела 2: Демографски пад у апсолутним бројевима и процентима према религиозним групама⁵

Према попису из 1921, уписан је 24.401 православац, а укупно 24.955 људи изјаснило се да су им српски или хрватски (који су пописани заједно) матерњи језик.⁶ Од укупно присутних 30.597 становника, апсолутно већинско становништво било је православно, са матерњим језиком – српским. Ова етничка заједница, нарочито њен цивилни део, током Великог рата доживела је катастрофално страдање.

Код утврђивања демографских губитака помоћу пописа становништва, нарочиту пажњу треба усмерити ка чињеници да је административним реорганизацијама у Земунском котару, а које су кључ за разумевање апсолутних вредности пописа становништва, дошло до смањења административне територије.⁷ Измена, тј. смањење управног простора Котара Земун условило је и смањења укупног броја становника унутар ове административно-територијалне целине. Стога, резултати пописа 1890–1910. не могу се у апсолутном броју укупно пописаног становништва поредити са резултатима пописа из 1921. Ради тога, демографска осцилација у периоду 1910–1921. посматрана је искључиво у оним местима која су се 1921. године налазила у Котару Земун. Поређењем резултата пописа из 1910. са пописом из 1921. године може се извести закључак да је демографски губитак Земунског котара био 1.879 људи. Међутим, закључак је релативан, нарочито ако се у обзир узме просечни проценат претпостављеног демографског раста од 13,38 %⁸, који је изведен на основу резултата пописа из 1890, 1900. и 1910. године. Помоћу просечног процента може се прорачунати да је укупан број становника Земунског котара, након административне ре-

⁵ Према подацима из Табеле 1

⁶ Општа државна статистика, *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, н.д., 282–286.

⁷ Из Земунског издвојени и припојени суседним котаревима: Пећинци, Попинци, Прхово, Ср. Михаљевци.

⁸ Изведен на основу средње вредности за период 1890–1900. год. = 14,44% и период 1900–1910. год. = 12,33%

организације, у 1921. требало да износи 34.942 становника, што је у односу на резултате спроведеног пописа више за 4.345 људи. Ова разлика јавља се као претпостављени демографски губитак.

Срез Земун (организација из 1921)	Пописи становништва		Разлика између пописа у апсолутним бројевима	
	1910. год.	1921. год.	мање	више
Ашања	1.468	1.393	75	
Батајница	2.435	2.486		51
Бежанија	2.687	2.009	678	
Бечмен	885	856	29	
Бољевци	2.295	2.179	116	
Деч	1.771	1.680	91	
Добановци	3.319	3.035	248	
Јаково	1.795	1.815		20
Карловчић	1.737	1.676	61	
Крњешевци	1.004	952	52	
Купиново	2.372	1.988	384	
Обреж	1.395	1.395		
Петровчић	899	868	31	
Прогар	1.385	1.260	125	
Сурчин	3.183	3.060	123	
Угриновци	1.880	1.893		13
Шимановци	2.002	2.052		50
УКУПНО	32.512	30.597	2.013	134

Табела 3: Укупно становништво одређених места Земунског котара 1910. и 1921. године⁹

У односу на религиозну групу, демографски губитак у административним границама из 1921. године, упоређен по појединачним местима, упућује на закључак да је највећа депопулизација код православних: 3.120 људи мање на послератном попису у односу на предратни попис. Ако би се на број пописаног становништва 1910. додао просечни проценат претпостављеног демографског раста од 13,38%, православних је у 1921. требало да буде 29.575, што упућује да је губитак становништва значајно већи од демографског губитка који се уочава упоређивањем апсолутних резултата пописа из 1910. са пописом из 1921. Демографски губитак, према апсолутним

⁹ Krzemaaljski statistički ured u Zagrebu, *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, demografske prilike i zgrade za stanovanje, n.d., 124-125*; Општа државна статистика, *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, н.д., 282, 284.*

вредностима посматраних пописа становништва, исказан у процентима, код римокатолика је 32,93%, код православних 11,34% и код евангелика 8,32%. Само у категорији религиозне припадности „остали“, у коју су у овом раду сврстани гркокатолици, јевреји, без религије и припадници секти¹⁰, није било нарочите осцилације.

Котар Земун	1910. година				1921. година			
	р. кат.	право.	еванг.	остали	р. кат.	право.	еванг.	остали
Ашања	20	1.101	339	8	11	1.041	340	1
Батајница	99	2.310	17	9	83	2.396	1	6
Бежанија	640	1.351	694	2	102	1.347	554	6
Бечмен	9	396	473	7	11	387	453	5
Бољевци	155	2.483	1019	20	30	1.094	1.053	2
Деч	29	1.548	194	0	54	1.480	121	25
Добановци	58	2.270	977	14	64	2.099	847	25
Јаково	25	1.729	40	1	116	1.662	37	0
Карловчић	28	2.558	44	6	3	1.664	0	9
Крњешевци	5	989	9	1	0	943	3	6
Купиново	148	2.079	128	13	73	1.834	78	3
Обреж	16	1.021	351	7	10	1.010	375	0
Петровчић	11	868	20	0	0	853	12	3
Прогар	101	1.263	14	7	83	1.134	20	23
Сурчин	528	1.856	795	4	591	1.631	836	2
Угриновци	26	1.780	59	15	12	1.855	21	5
Шимановци	43	1.917	33	6	59	1.971	22	0
УКУПНО	1.941	27.519	5.206	120	1.302	24.401	4.773	121

Табела 4: Попис становништва према вероисповести 1910, 1921. године¹¹

О томе ко су били становници Земунског котара, којој етничкој групи су припадали, из пописа 1910. може се претпоставити на основу резултата пописа у категорији „по матерњем језику“. Међутим, како су заједно пописани српски и хрватски језик, попис не даје поуздане информације о броју становника који су припадали једном од наведена два народа.

¹⁰ Нарочито су крајем 19. и почетком 20. века присутни Назарени. Упор – Историјски архив Београда (ИАБ), фонд 1882, Збирка црквених матичних књига, Црква Св. Оца Николаја, Добановци, МК умрлих 1896–1910, књ.3; Евангелистичка црква, Бољевци, МК рођених 1887–1910, књ.2.

¹¹ Kr.zemaljski statistički ured u Zagrebu, *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, demografske prilike i zgrade za stanovanje, n.d., 330-332*, Општа државна статистика, *Дефиницијивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, н.д., 282-284*.

У попису 1921. становништво није евидентирано на исти начин, те се стога о етничкој припадности становништва Земунског котара не може просуђивати помоћу категорије пописа „по матерњем језику”. Етничка структура прецизно је наведена у раду Р. Марковића¹², и то у погледу удела у власништву над земљишним ресурсом у одређеним местима Земунског котара 1910. године.

Котар Земун	Власнички односи према етничкој припадности у процентима					
	Срби	Хрвати	Немци	Мађари	Словаци	Јевреји
Ашања	89		5		5,9	0,5
Батајница	99,9					
Бежанија	75,2		24,7			
Бечмен	39,6		60,3			
Бољевци	64		0,2		35,6	
Деч	84,6	0,5	13,6	1		
Добановци	73,4		16,8	0,6	9	
Јаково	97		2,9			
Карловчић	100					
Крњешевци	100					
Купиново	94,5		2,7		2,3	0,2
Обреж	73,2		24,3			2,3
Петровчић	100					
Прогар	94,4		0,4	4,9		
Сурчин	70	13,6	15,7		0,4	
Угриновци	98,4		0,3		1,1	
Шимановци	98,7				0,5	0,7

Табела 5: Власничка структура према етничкој групи у одређеним местима у 1910. години¹³

Из пописа власништва над земљишним ресурсом у 1910. сазнаје се да су у Земунском котару присутни: Срби, Хрвати и Словаци, и у далеко мањем проценту: Немци, Мађари и Јевреји. Словенски народи (Срби – православци, Хрвати – римокатолици и Словаци – евангелици) доминирају у односу на остале присутне народе. У словенској групи народа Срби су најбројнија етничка група, што потврђују и пописи становништва према религијској припадности.

Мобилизација коју је 1914. објавила Аустроугарска обухватила је све мушко војно способно становништво Срема, свих народности и вероисповести, и то војне обвезнике од 1865. до 1892. годишта, док су се на редовном

¹² Радослав Марковић, *И Срби у Срему и осечкој околици 1905, II Расподела земље у источном равном Срему*, (Сремски Карловци: Манастирска штампарија, 1919), 22-23.

¹³ Исто.

службеу већ налазили регрути од 1893. и 1894. годишта.¹⁴ Сремци из Земунског котара припадали су „70. Петроварадинском Ц. и Кр. војно-попунидбеном заповједништву, и Кр. дом. попудбено заповједништво је 28. Осијек.“¹⁵ Околност мобилизације за рат против Краљевине Србије је код Срба у Срему, а који су држављани Угарске, довела до покушаја изналажења начина да се мобилизација избегне.¹⁶ Они који су ипак били регрутовани прешли су сва три фронта: Србију, Русију и Италију, а познато је да није мали број оних који су, као ратни заробљеници или дезертери, напуштали аустроугарске једнице и као добровољци приступали српској војсци. Почетак рата је у Срему, осим мобилизације, довео до концентрације аустроугарских оружаних снага, нарочито у местима уз реку Саву. Становници ових места, без обзира што су били угарски држављани, као припадници српске етничке групе, били су под нарочитом сумњом да Србима из Краљевине Србије пружају логистичку подршку. Стога су, током јула и августа, војне власти у Земунском котару успоставиле своју команду над цивилима. Мушкарци су коришћени као радна снага, нарочито за копање ровова дуж савске обале. На утврђивању граничне линије, осим одраслих мушкараца, ангажована су и мушка деца, иако дечади нису били војни обвезници. У Прогару је наметнута радна обавеза дечацима старости од 10 година. У другим местима обавеза се односила на дечаке старости од 14 година. Ратне околности, па тако и смрти изазване ратним дејствима, нису мимоишле децу. У Бољевцима је, још на самом почетку рата, ухапшена породица Илије Радичевића и једно мушко дете из Србије које је у тој кући служило. Сви су стрељани у Петроварадину.¹⁷ У истом селу, током спорадичног пушкарања са једне на другу обалу Саве, из топа је смртно рањена Зузана Халај, Словакиња, стара 12,5 година. Преминула је 19. августа у болници „Милосрдних сестара“ у Земуну, где је и сахрањена 21.8.1914. године.¹⁸ У Бежанији, Јулијана Ђорђевић (62 године) је била прва жена која је у Земунском котару лишена живота. Обесила ју је аустроугарска солдатеска, без посебног разлога, 30.7.1914.¹⁹ О томе да је на почетку рата у Срему почело разрачунавање аустроугарске војне силе са сопственим држављанима, а који су припадали српској етничкој групи и православној религиозној групи, сведоче подаци о злостављању које је спроведено над

14 Darko Španović, „Bitka na Legatu – Bitka kod Čevrntije“, u: *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914–1918*, urednik Stjepan Prutki (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016), 186.

15 Krzemaaljski statistički ured u Zagrebu, *Političko i sudbeno razdjeljenje i reparatorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju posljednjih popisa 1910*, н.д., 39.

16 Упор.: Снежана Алексић, *Илијина прича*, (Нови Сад: И.К. Прометеј, 2018).

17 Снежана Алексић, *Илијина прича*, н.д., 57.

18 ИАБ, фонд 1882, Евангелистичка црква, Бољевци, МК умрлих 1883–1916, књ. 2.

19 ИАБ, фонд 1882, Црква Св. Великомученика Георгија, Бежанија, МК умрлих 1910–1918, књ.7.

монаштвом манастира Фенека. Из извештаја А. Рајса²⁰ сазнаје се да већ 28. јула аустроугарска војска из Фенека односи манастирску архиву,²¹ а у ноћи између 3. и 4. августа 38. пешачка регимента брутално хапси монаштво. У данима који су уследили, монаштво је изложено стравичном малтретирању, понижавању, батинама, глади... Након вишедневног физичког злостављања, онемоћало монаштво везаних руку је вођено и јавно показивано народу,²² очито са циљем додатног застрашивања српске етничке групе. Пример бруталне војне силе над „рацким калуђерима” указује на суштину односа Аустроугарске према својим држављанима – припадницима православне религиозне групе. Осим монаштва Фенека, хапшена је и брутално злостављана и ондашња интелигенција: парохијски свештеници, општински чиновници, учитељи и богати сељаци – сви Срби. Један део ових људи је послат у Петроварадин, где је, по одлукама Војног суда, погубљен; други део је упућен у казамате – Арад и Ђенђешу.²³ Мржња према свему српском додатно је потпиривана пропагандом у дневној штампи, у којој је о Србима писано као о крволочним дивљацима, убицама, лоповима итд.²⁴ Требало је широкој јавности „културне” Аустроугарске оправдати починоце злочина спровођених над Србима у Срему. Важно је приметити да је, првих дана по објави рата, војно способно становништво Земунског котара мобилисано и удаљено из својих места, у којима су незаштићени остали деца, жене, старци и мушкарци који нису били војно способни. Над овим људима је аустроугарска војска спровела злочине.

Кратка офанзива српске војске у Срем од 6. до 14. септембра²⁵ наишла је на одушевљен дочек од стране Срба, држављана Угарске. Илузија ослобођења из аустроугарског ропства брзо се распршила, а након повлачења војске Краљевине Србије у сремска села стиже Казнена експедиција.

20 Више в.: Снежана. Алексић, *Илијина прича*, н.д., 117-180.

21 У нашој научној и стручној јавности и данас влада мишљење да је архива Фенека спаљена, што није тачно. Архива је из манастира однета пре но што је он спаљен, тако да ову архиву данас треба тражити вероватно у неком од великих европских архива.

22 Бошко Стрика, *Фрушкојорски манастири*, (Загреб: Залада тискаре „Народних новина”, 1927), 176-179.

23 Више в.: Тоша Искруљев, *Расцеће српског народа у Срему 1914*, (Нови Сад: ИК Прометеј, 2014)

24 Упор.: Без имена аутора, „Srijemski buntovnici”, *Ilustrovani list*, 3. 10. 1914, 949.; Без имена аутора, „Srbi ubijaju zarobljenike”, *Mali list*, 14. 10. 1914, 1; Без имена аутора, „Grozote naših neprijatelja”, *Jutarnji list*, 14. 4. 1915, 2; и бројни други.

25 „На почетку Првог светског рата, крајем августа и почетком септембра, сниматељ Самсон Чернов снима неуспешне борбе српске војске на ослобођењу Срема, након којих се Срби убрзо повлаче. Материјали у којима су се видели Прогар, Болевци, Сурчин, али и Земун, Београд и Шабац, вероватно су уништени да не би пали у руке аустро-угарском непријатељу пред повлачење у Албанију.” Александар Ердељановић, „I светски рат – филмска снимања, у: XXIII фестивал етнолошког филма, уредник Марко Стојановић (Београд: Етнографски музеј у Београду, 2014), 24.

Оправдање за злочине које је тада починила над цивилним становништвом, Казнена експедиција проналази у „топлом дочеку војске Кр.Србије”. Злочини које је у Земунском котару, али и изван њега, у Срему починила Казнена експедиција над цивилним становништвом спроведени су у свим местима Земунског котара. У Купинову су живи сахрањени: берберин И. Грмуша (19), општински кнез М. Радосављевић (50), содар Н. Радић (30), општински редар Љ. Влашић (55) и ратар Ж. Мазињанин (40).²⁶ Људи су брутално мучени и убијани и у свим другим местима Земунског котара и у осталим котаревима Срема. Након мучења и убистава уследила је интернација мушког становништа. У Прогару су сви мушкарци старости преко 14 година, већ 22. септембра одведени у Батајницу, где су провели три дана без воде и хране. Из Батајнице су премештени у Инђију, ту су три месеца радили на калдрми, хранећи се сланом врућом водом помешаном са мало лоја. Спавали су у општинској кући без прозора и врата, на голом поду, без покривача. Из Инђије су одведени у околину Осијека и Винковаца у интернацију.²⁷ У Бечмену су, 10. октобра, ухапшени сви мушкарци старости преко 14 година. Истог дана брутално су претучени, а 11. октобра су, преко Батајнице, сви отерани у интернацију у Вараждин и околину.²⁸ Мушкарци изнад 14 година из Угриноваца интернирани су у Плетарницу, Пожегу итд.²⁹ Брутално су пребијени и становници Бежаније, мушкарци старији од 14 година. „Отац је гледао како му туку сина, син гледа како му бацају крвавог и унакаженог оца, брат немоћно посматра како му брат цвили за помоћ. Потом су људи разбијених глава, поломљених ребара отерани у Земун, где су збијени закључани у полицији у мале ћелије, у којима нису добили ни капи воде. Сутрадан су интернирани за Осијек, Белишће и друга места.”³⁰ Као у поменутих, тако су и у осталим местима почињени злочини над одраслим становништвом, али и над децом. Не треба заборавити чињеницу да се, на основу Конвенције о правима детета, све особе испод 18 година сматрају децом, те да се принудно измештање деце из окриља породице и њихово укључење у војни режим, уз присилни рад, малтретирање, насиље и друге видове мучења, уз стопу смртности која је била нарочито висока 1915. године, а као последица интернације, апсолутно могу окарактерисати као злочини почињени над децом.

Злочине које је Казнена експедиција починила над Србима у Срему током 1914, држава „оправдава” током 1915, када су покренути и вођени

26 Илија Петровић, *Војводина Српска 1918*, (Нови Сад: ауторско издање, 1996), 64.

27 Више в: Тоша Искруљев, *Расцеће српској народа у Срему*, н.д., 171-174.

28 Исто, 174-177.

29 Исто, 113-114.

30 Исто, 104-107.

бројни судски процеси против одсутних, веровато раније убијених православних поданика, који су оптужени за „злочин велеиздаје”. Циљ ових суђења био је прикривање злочина над сопственим држављанима – православним цивилима из Срема. Причињена зверства војске над цивилима требало је кроз судске поступке и правоснажне пресуде увести у формално правне оквире и на тај начин их оправдати. О суђењима у Загребу извештавала је ондашња штампа, нарочито агилно *Јутарњи лист*.³¹

У извештају Жупаније Сремске за 1914, наведено је да је, на основу пресуда војних судова, у Земунском котару ликвидирана 121 особа због велеиздаје.³² Овај податак о убијеним људима Земунског котара у 1914. није тачан, број убијених премашује наведени број, а што је доказано у два објављена рада.³³ Стога, дискутабилни су и остали подаци које је током рата објављивала Сремска жупанија. У 1915. години, прва, ванредна жупанијска седница одржана је 15. фебруара, а пошто је у великој жупанијској дворани била смештена болница Црвеног крста, седница је, због ратних околности, одржана у приземљу жупанијске зграде.³⁴ У извештају је наведено да су на заседању били присутни и чланови скупштине: Зековић Павле, парох из Карловчића,³⁵ Роксић Мита, поседник из Бојеваца,³⁶ Данило Брзаковић, игуман манастира Фенека.³⁷ Злочини који су у Земунском котару спроведени 1914. над цивилима, као и над именованим члановима жупанијске скупштине, а који су описани у објављеној литератури³⁸, казују да су парох П. Зековић и игуман Д. Брзаковић брутално злостављани од стране војске још у првим ратним месецима, те да су потом упућени у заточеништво. О Димитрију – Мити Роксићу у доступној литератури нема података, но може се претпоставити да је он, са осталим Бољевчанима, као цивил интерниран у Славонију, мада, постоји и могућност да је, као и остали виђенији Срби, био заточен у Араду или Ђенђешу. Срби из Земунског котара су из скупштинског рада Жупаније Сремске апсолутно искључени

31 Без имена аутора, „Sudnica – rasprava proti 21 obtuženika”, *Jutarnji list*, 22. 5. 1915, 6-7; Без имена аутора, „Sudnica – prva razprava radi zločina kukavštine pred vojnim sudom”, *Jutarnji list*, 10. 7. 1915, 5-6; и др. бројеви

32 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1914*, (Vukovar: Tiskara „Srijemskih novina”, 1915), 232.

33 Више в.: Тоша Искруљев, *Расцеће српског народа у Срему*, н.д.; Снежана Алексић, *Илијина прича*, н.д.

34 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, (Vukovar: Tiskara „Srijemskih novina”, 1916), 10.

35 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1914*, н.д., 9.

36 Исто, 10.

37 Исто, 7.

38 Тоша Искруљев, *Расцеће српског народа у Срему*, н.д., Бошко Стрика, *Фрушкогорски манастири*, н.д., Снежана Алексић, *Илијина прича*, н.д.

иако су били легитимно изабрани чланови скупштине. Ова чињеница доводи у питање веродостојност објављених извештаја и легитимност рада скупштине током рата. Јасно је да закони, односно право и правда, који су важили за све држављане Угарске, нису важили за Србе, без обзира што су Срби из Срема били држављани Угарске. Но, иако нису имали никаквих права, држава је захтевала од Срба да испуњавају своје обавезе, нарочито финансијске. Из жупанијског извештаја за 1914.³⁹ сазнаје се да је порез од становништва уредно наплаћен. Уз све врсте изравних пореза у 1914, законским чл. XLVI уведена је и „доходарина на ратну припомоћ”. Уз то, Кр. финанц. равнатељство је, 13.1.1915, издало упутство о распису индивидуалне земљарине за 1915. у Сремској жупанији. Расписан је порез и за Земунски котар иако је већинско православно становништво из њега исељено. У извештају за 1915, наведено је да је у вези са расписом земљарине у Земунском котару донекле било потешкоћа „јер су пригодом инвазије српске непријатељске војске спаљени катастрални операти у Ашањи, Јакову, Бежанији, и др. местима у Срему.”⁴⁰ Исти извор упућује да су накнадно, током 1915, формиране нове катастарске евиденције које су саставили кр. надзорници катастралне реамбулације у Загребу,⁴¹ те да су порези по њима расписани. Као и земљарина, и кућарина је у 1915. расписана за све котареве Жупаније Сремске,⁴² укључујући и куће у Земунском котару иако је из њих војно способно становништво мобилисано и упућено на фронт, а цивилно православно становништво из кућа и села исељено. Уз то, не треба заборавити да је велики број кућа спаљен по наредби Казнене експедиције током септембра и октобра 1914. године.⁴³ Из објављених жупанијских извештаја може се извести нереалан закључак да је пословање током 1914/15. године било релативно уредно, што ствара лажну слику о готово нормалним животним околностима у којима је становништво бивствовало. Злочини који су почињени у источном Срему остали су изван жупанијских реферата, у извештајима је тек поменуто да је становништво из источних крајева евакуисано у западне крајеве исте жупаније.⁴⁴ О почињеним злочинима над Србима у Срему је, тек 19.10.1917, у Бечком парламенту говорио др Тресић

39 Упор: Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 19.

40 Исто, 19-20.

41 Изузетак је била само општина Бежанија, за коју је порез расписан на основу главне пореске књиге из 1914. год, а која случајно није изгорела.

42 Осим за општине Платичево, Грабовци, Кленак, Јарак, који су по упутству Кр. финанц. равнатељства бр. 74.436 од 20.11.1914. изузети, из разлога што су куће у овим селима „пригодом инвазије непријатељске војске уништене”.

43 Упор.: Тоша Искрулев, *Расцеће српског народа у Срему*, н.д.

44 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 192, 209.

Павичић. Његов говор, у којем је детаљно изнео податке о зверствима над Србима у Срему и поткрепио их именима „само образованих људи, јер се имена убијених сељака не могу избројати”,⁴⁵ није утицао на однос „културних” европских народа према Србима, завичајцима Срема.

Евакуисани и један део интернираних људи су, током 1916, пуштени да се врате у своја завичајна места. У селима источног Срема повратници су затекли пустош – села и атаре у корову, покућство и економски инвентари су покрадени, са кућа су поскидани врата, прозори, цреп.⁴⁶ Сточни фонд, који су оставили у селима, по повратку нису затекли.⁴⁷ Након исељавања православног становништва војска је „реквирала” сав сточни фонд који се налазио у власништву православца. Из једног извештаја из 1917. у вези са несташицама хране и апровизијом, сазнаје се да је Влада одобрила Ратном министарству сталну набавку од 6.000 свиња, које се жире у Бољевцима, а кукуруз за њих допрема се из Угарске.⁴⁸ Не треба заборавити да је основно стадо, којим је сада располагало Ратно министарство, потекло од оног сточног фонда који је по исељавању Срба остао у селима Срема.

У ратним годинама, нарочито у 1914.⁴⁹ и 1915, Земунски котар постаје изузетно важна геостратешка војна област, у којој током пролећа и лета 1915. Аустроугарска гради железничку пругу која је трасирана од Батајнице до савске обале у Бољевцима.⁵⁰

Изградњом пруге Бољевци су повезани са разгранатом пругом војвођанских железница, те су из тог разлога Бољевци кључно место у којем се концентрише аустроугарска војска. Пошто постојећа касарна

⁴⁵ Без имена аутора, „Зверства Аустрије, говор др Тресића Павичића у Бечком парламенту 19. октобра 1917.” *Правда*, 12.11.1918, 1.

⁴⁶ Аустроугарска није помогла цивилном становништву да се апсолутна ратна штета санира, а у Краљевини СХС Срем, као део бивше аустроугарске територије, није имао право на репарацију.

⁴⁷ О причињеној материјалној штети више види: Снежана Алексић, *Илијина прича*, н.д.

⁴⁸ Без имена аутора, вест без наслова, *Glasnik županije Požeške*, 3.11.1917, 2.

⁴⁹ Први окршај српске и аустроугарске авијације догодио се 27.8. на небу изнад Земунског котара, када је потпоручник пилот Томић пошао на извиђање преко Мишара ка Обрежу и Купинову, где га је пресрео аустроугарски авион. Окршај је вођен хиџима из револвера – Без имена аутора, „Мобилизација авијације српске војске 1914. године и први летови наших авијатичара преко Дрине и Саве”, *Правда*, 26.9.1934, 10.

⁵⁰ Пруга је изграђена са циљем да аустроугарским трупама омогући брз транспорт на територију Краљевине Србије. Како није постојао мост од Болеваца према Забрежју, вагони су специјалном дереглијом, која је могла да прими по два вагона, пребацивани преко реке Саве где су повезивани на Лајковачку пругу од Обреновца, а која је даље водила ка унутрашњости Србије, односно, ка југу и топлим морима.

у Бољевцима, као и оближње касарне у Добановцима, Купинову и Ши-мановцима⁵¹, нису могле својим капацитетима да одговоре потребама смештаја војске која је чекала команду за прелазак преко реке Саве, војници су уконачени у празним кућама претходно интернираног и евакуи-саног православног становништва. Уочи напада на Београд, 6.10.1915, око Земуна и Бољеваца распоређена је III армија која се састојала од два аус-троугарска корпуса (8. и 19.⁵²) и једног немачког (22), односно седам ди-визија (четири аустроугарске и три немачке). Армија се припремала за дејство преко Београда ка Крагујевцу. Сем тога, био је ту и један јачи одред за упад у Мачву из Срема. Међутим, оно што је умањило борбену готовост војске, док је уконачена у источном Срему ишчекивала команду за напад на Краљевину Србију, била је епидемија колере којој је било изложено и цивилно неправославно становништво које је остало у селима Земунског котара. У периоду од 15. до 22.11.1915, у Бољевцима је оболело 42 људи (3 вој-ника и 39 цивила).⁵³ У извештају о здравственим приликама у Земунском котару, током 1915. забележено је 112 случајева колере (војска и цивили) у Бољевцима, Прогару и Сурчину.⁵⁴

Жупанијски извештај за 1915. информише да су се животне прилике становништва у многим местима током наведене године значајно погор-шале. Разлоге тешких стамбених прилика и оскудицу хране овај извештај образлаже чињеницом да су читава села на југоисточној граници евакуи-сана и пресељена у северозападна места, где је житељство далеко од својих кућа било настањено по шумама, а уз то и слабо храњено, те је услед мање отпорности, код сваке теже болести умирало.⁵⁵ У многим лекаринама у Жу-панији Сремској понестало је медицинских залиха, па је Жупанијска уп-рава посредовала код Кр. земаљске владе, односно, код Војних власти, да се прибаве неопходне медицинске потрепштине.⁵⁶ Заразне болести су, на-рочито током 1915, увећале стопу морталитета у Жупанији Сремској. У 1915,

51 Kr.zemaljski statistički ured u Zagrebu, *Političko i sudbeno razdjeljenje i reparatorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju posljednjih popisa 1910*, н.д., 45.

52 Задатак 19. корпуса био је да форсира Саву код Купинова и Бољеваца, и да западно од Колубаре нападне српске снаге. – Антоније Ђурић, *За часи ошацибине*, (Београд: Књижевне новине, 1987), 130.

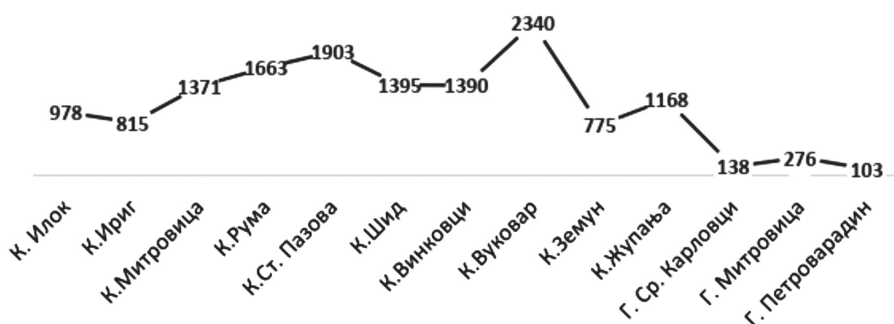
53 Без имена аутора, „Kolera u Monarkiji”, *Lječnički vjesnik*, 15.12.1915, 290.

54 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 191-194.

55 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 192.

56 Исто, 200-201.

помор је био 37%, за разлику од 1914, у којој је стопа смртности била 18%.⁵⁷ Према жупанијском извештају, народ се током 1915. разбољевао и умирао од: дифтерије (помор 33%), трбушне упале (помор 23%), дизентерије (помор 30%), шкарлета (помор 30%), вариоле – црних богиња (помор 28%) које су изазвале нарочито велику смртност у Тординцима и Боботи, где је епидемија имала погубни исход, нарочито међу циганским живљем.⁵⁸ Уз богиње, у Боботи је харала и колера – у извештају од 15. јула бележи се да је оболело 16, а умрло 7 људи.⁵⁹ Наредни извештај од 22. јула казује да је оболело 60, а преминуло 26 људи;⁶⁰ 29. јула болест се јавила код 89 људи, а преминула 61 особа. Стога је Бобота стављена у карантин,⁶¹ у селу су спроведене противзаразне и превентивне мере; након 16. августа више није било новозаражених, те је у Боботи проглашен крај епидемије.⁶²

Графикон 1: Број смртних случајева у котаревима и градовима Сремске Жупаније у 1915. год⁶³

У извештају о помору становништва током 1915, уочава се да је у Земунском котару било 775 смртних случајева, док је у Вуковарском котару забележено 2.340 смртних случајева.⁶⁴ Значајно већи број преминулих у Вуковарском котару проистекао је из чињенице да се интернирано и евакуисано становништво Земунског котара налазило у њему и у Вараждину, Жупањи, који у односу на Земун бележе значајно већи број преминулих. У Старопазовачком, Румском и Шидском котару, који у односу на Земунски имају већу стопу морталитета, налазио се један број евакуисаних становника

⁵⁷ Исто, 192.

⁵⁸ Исто, 193.

⁵⁹ Без имена аутора, „Stanje kolere u Hrvatskoj i Slavnoniji”, *Jutarnji list*, 15.7.1915, 4.

⁶⁰ Без имена аутора, „Stanje kolere u Hrvatskoj i Slavnoniji”, *Jutarnji list*, 22.7.1915, 5.

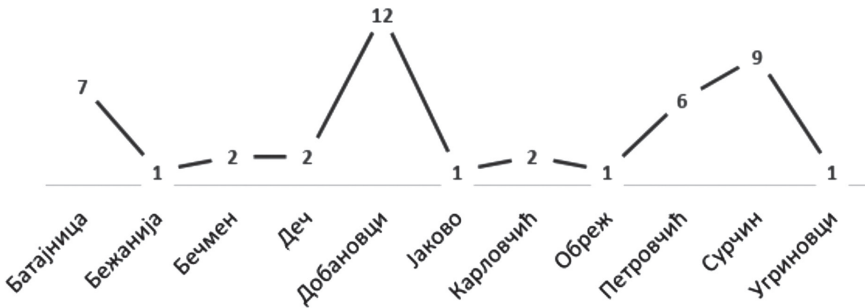
⁶¹ Без имена аутора, „Stanje kolere u Hrvatskoj i Slavnoniji”, *Jutarnji list*, 29.7.1915, 4.

⁶² Без имена аутора, „Bobota prosta od kolere”, *Jutarnji list*, 15.9.1915, 7.

⁶³ Srijemska županija, *Izvjestaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 204.

⁶⁴ Исто.

Земунског котара – жене, деца, старци. Тачан број становника Земунског котара, који је умро од последица интернације и евакуације, у другим котаревима Сремске жупаније никада није утврђен. У Споменици школе у Трпињи забележено је да је 8.11.1914. у Трпињу пристигло 1.300–1.500 људи из Јакова. Вратили су се својим кућама 11.4.1916.⁶⁵ Бежанија је била евакуирана од 20.10.1914. до 15.10.1915,⁶⁶ Бољевци од новембра 1914. до маја 1916.⁶⁷ Углавном, православни становници места Земунског котара су у интернацији и евакуацији провели у просеку по 20 месеци, изузев православног становништва Угриноваца, Крњешеваца и Батајнице, из којих су интернирани мушкарци преко 15 година, док су остали православни житељи задржани у селима. Интернација и евакуација биле су изричито обавезујуће и нису се могле избећи. О спровођењу исељавања православног становништва старале су се општинске власти које су биле под директном командом војних власти.⁶⁸ Током 1915, Кр. котарска област је, по наређењу војних власти, вршила три пута контролу у исељеним местима Земунског котара из којих су оне православне житеље који су заостали ради болести,⁶⁹ или су се крадом вратили, или су поседовали дозволе које су издале ненадлежне институције, удаљавали у места која су одређена за евакуацију.⁷⁰

Графикон 2: Број сахрањених завичајаца Земунског котара у Вараздинском гробљу од 13.1.1915. до 30.3.1916. године⁷¹

65 Мирослав Писаревић, Ђорђе Прокић, *Трпиња – извори постојања II део*, (Београд: ауторско издање, 2016), 299-301.

66 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 101.

67 Упор: Снежана Алексић, *Илијина прича*, н.д.

68 Општинска заступништва су 1914. сва распуштена, постављена је принудна управа, али се није могла установити граница између цивилне и војничке надлежности. – Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 141.

69 Приликом интернације, у Бољевцима је остала болесна Винка Романовић. Преминула је од страха и глади, непокретна, у свом кревету. Пронашли су је мртву аустроугарски војници. – Упор.: Снежана Алексић, *Илијина прича*, н.д.

70 Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 209.

71 Vladimir Huzjan, „О liječenim i umrlim Srijemcima interniranim u Varaždinu 1915. i 1916. godine”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLV, бр. 1 (2020), 67-93.

Наредбом Хрв. Слав. Дал. Владе број 15513 од 18.9.1914. и Декретом владиног повереника за Жупанију Сремску и град Земун, број 3997 од 23.11.1914, православнима су одузете црквене матичне књиге и предате на вођење привременим обласним водитељима матица.⁷² Током времена интернације и евакуације у Матичним књигама нема ажурно евидентираних података, што не чуди, пошто су се Матичне књиге налазиле у местима из којих је становништво исељено. У изворима који датирају из периода новембар 1914 – мај 1916, уочава се да су уписи у Матичне књиге православних вршени у складу са Владином наредбом –латиницом, пошто је ћирилица била забрањена.⁷³ На основу ове забране, може се закључити да су накнадни уписи у Матичне књиге вршени ћирилицом, вероватно тек након свршетка рата, када је укинута забрана коришћења ћириличног писма. Православно свештенство из свих парохија земунског протопопијата у интернацији је било углавном до краја рата, а неки се након рата нису ни вратили у своја стара места (услед смрти током интернације и сл).⁷⁴

Након повратка цивилног становништва у села Земунског котара, парохијске дужности вршили су малобројни свештеници из других протопопија Сремске архидијезе, те се тако из Матичне књиге умрлих Бежаније сазнаје да је ову парохију у 1916. опслуживао Владимир Милутиновић, парох митровачки. Свештеници и администратори Св. Тројичине и Св. Николајевске парохије вратили су се у град Земун у мају 1916, а што је забележио администратор Св. Николајевске парохије Душан Отлакан.⁷⁵ У Бежанији, током априла 1916. опојани су⁷⁶ становници Бежаније који су током евакуације умрли и сахрањени у Борову.⁷⁷ Иако Т. Искруљев тврди да је у Борову преминуло око 100 људи из Бежаније⁷⁸, у Матичну књигу умрлих уписана су имена 15 упокојених цивила, који су преминули и сахрањени у Борову.⁷⁹ Свакако, пре извођења било каквог закључка о укупном броју

72 ИАБ – 1882 – *Црква Св. Тројице*, Земун, М.К. умрлих, књ.20; ИАБ –1882 – *Црква Св. Николе*, Земун, М.К. умрлих 1896–1916, књ.31.

73 О забрани ћирилице више в.: Без имена аутора, „Ćirilica odstranjena u Dalmaciji”, *Banovac*, 5.12.1914, 3; Без имена аутора, „Agitacija protiv ćirilice u Ugarskoj”, *Jutarnji list*, 21.9. 1915, 6.

74 Осим у Арад и Бенђешу, православно свештенство је упућивано и у манастир Гомирје у Епархији горњокарловачкој који је претворен у логор за српске свештенике. У њега је интернирано 44 свештеника из Срема, где су под изузетно тешким околностима боравили од почетка па готово до краја рата. – Упор: Бошко Стрика, *Фрушкојорски манастири*, н.д.,...9; Тоша Искруљев, *Расцеће српског народа у Срему*, н.д.; Душан Кашић, *Манастир Гомирје*, (Београд: Српска православна црква, 1997), 33.

75 ИАБ – 1882 – *Црква Св. Николе*, Земун, М.К. умрлих 1896–1916, књ.31.

76 Опојао их је Владимир Милутиновић, парох митровачки.

77 ИАБ – 1882 – *Црква Св. Великомученика Георгија*, Бежанија, М.К. умрлих 1910–1918, књ.7.

78 Тоша Искруљев, *Расцеће српског народа у Срему*, н.д., 107.

79 ИАБ – 1882 – *Црква Св. Великомученика Георгија*, Бежанија, М.К. умрлих 1910–1918, књ.7: Катица Умичевић, +24.11.14; Лепосава Стојановић, +24.11.14; Светозар Новаковић, +2.1.15; Тодор Јовановић, + 6.1.15; Драга Стојановић, + 6.1.15; Ангелина Јовановић, +13.1.15; Радомир Новаковић, +29.1.15; Живко Рашковић, +4.2.15; Живко Мијатовић, +7.2.15; Перса Мијатовић, + 13.2.15; Бранко Благ, + 8.3.15; Даница Серафимовић, +10.4.15; Десанка Јовановић, + 9.5.15, Споменка Аћимовић, + 4.5.15; Милан Кајалић, + 23.2.16. у Борову.

страдалих православних цивила из села Бежаније, било би неопходно погледати уписе у Матичне књиге православне парохије у Борову. Но, услед добро познатих трагедија које су српском народу донела још два рата у XX веку,⁸⁰ мала је вероватноћа да су Матичне књиге православних парохија у Славонији до данас сачуване. Из Матичне књиге умрлих у Батајници⁸¹ дознаје се да је прва жртва аустроугарске војске у овом селу Алекса Дражић, к. бр. 225, стар 45 година, по занимању ципелар, који је, према сачуваној белешци, „служио с колима војсци, те се напит, противио етапе-команданту, због чега је 4/17. септембра 1914. из револвера убијен на ледини према железници у Батајници.”⁸² Исти извор упућује да су истог дана, на војном вежбалишту у Петроварадину, убијени Петар, звани Бранко, Јовановић, Ром, стар 18 година и Никола, звани Тучко, Јовановић, Ром, стар 28 година. Очевидац њихове смрти био је С. Јокић, парох, и остали у Петроварадину заточени Батајничани.

Јовановићи су стрељани по пресуди Војног суда за пљачку.⁸³ У вези са убиством двојице Јовановића важно је истаћи следећу чињеницу – за апсолутну пљачку имовине православног становништва током интернације нико никада није одговарао. То не чуди, пошто је ту пљачку починила аустроугарска солдатека, састављена од припадника „европских културних народа”. Остали уписи о чињеници смрти у Матичне књиге умрлих у Батајници, информишу да су двојица Батајничана⁸⁴ умрла у Вараждинској болници и сахрањена на гробљу у Вараждину. Према евиденцији Вараждинске болнице, у њој је преминуло седморо људи из Батајнице и сви су сахрањени у Вараждину.⁸⁵ Дакле, Матичне књиге умрлих у православним парохијама Земунског протопопијата пружају тек делимичне податке о страдалом становништву. Но, без обзира на оскудност ових извора, из њих се могу извести одређени закључци, односно уписи о чињеници смрти додатно потврђују раније изнете тврдње, те тако из Матичне књиге умрлих Батајнице сасвим поуздано се уочава да су из Батајнице интернирани мушки становници, а да су у Батајницу доведени становници из околних места.⁸⁶ Уједно, уочава се да је један део Батајничана био интерниран у

80 Други светски рат (1941–1945) и рат у СФРЈ током 90-их година XX века

81 ИАБ – 1882 – *Црква Св. Арх. Михаила и Гаврила*, Батајница, М.К. умрлих 1906–1916, књ.34.

82 Исто.

83 Исто.

84 8.6.15 Тодор Крушедолац (71 година), умро од старачке слабости у болници у Вараждину, сахрањен на гробљу у Вараждину; 13.7.15 Живан Обрешки (48 година), к.бр. 215, умро у болници у Вараждину, сахрањен на гробљу у Вараждину.

85 Vladimir Huzjan, „O liječenim i umrlim Srijemcima interniranim u Varaždinu 1915. i 1916. godine”, н.д., 67-93.

86 Шандор Чавић (52), рођен у Обрежу, православан, умро 7.6.15. од старачке слабости. Дотеран ради евакуације и умро у општинском затвору, сахрањен на општем гробљу у Батајници 9.6.15; Мица Јанковић (56) из Јакова, умрла 6.8.15. у Батајници од слабости као интернирана. Сахрањена 8.8.15. на општем гробљу у Батајници.

Славонију,⁸⁷ један део преминуо током интернације, један део задржан у интернацији у Срему.⁸⁸

О догађајима из Великог рата и страдању цивилног становништва, у односу на напред наведене изворе, значајно више сведочи Домовни протокол православне парохије бољевачке из 1913. године.⁸⁹ У њега је, по окончању интернације, парох Д. Рајковић вршио уписе о демографским променама становништва Бољеваца током рата, те се из овог извора сазнаје да је од почетка рата до краја 1914. умрло 38 особа, просечне старосне доби 19,1 година.⁹⁰

За 1915. забележено је 62 смрти цивила, од чега за троје умрлих није унето место упокојења, а за остале се сазнаје да је њих 44 преминуло у Славонији, највише у Негославцима. У Срему, Старопазовачком и Земунском котару – у Батајници, преминуло је 15 особа из Бољеваца. Просечна старост упокојених цивила у 1915. износила је 14,9 година.⁹¹ У 1916. преминуло је 38 цивила (просечна старост 22 године).⁹² Исти извор пружа податак да је из Бољеваца, у статусу војника регрутованих у аустроугарске трупе, у периоду 1914–1916. животе изгубило 12 људи, а двојица у статусу добровољаца српске војске.⁹³ Однос броја страдалих војника према броју страдалих цивила, у периоду 1914–1916, јасно упућује да су Срби цивили у Великом рату били изложени суровим животним условима који су довели до делимичног уништења ове етничке групе.

Непознато је колико је евакуисаних и интернираних Сремаца преминуло и сахрањено у Славонији. Један епитаф са надгробног споменика на православном гробљу у Трпињи, исписан ћирилицом, сведочи: „Овде лежи Жарко Мијић из Јакова, преминуо 8. фебруара 1915, (у) 23. години живота. Овај спомен подижу му родитељи.”⁹⁴

Споменик је, вероватно, подигнут након рата, пошто је Наредбом бр. 26.555 од 13.10. 1914.⁹⁵ у Аустроугарској ћирилица била забрањена.⁹⁶

87 Осим у Вараждину, Батајничани су били и у Брежници: Милош Вукадиновић (74) умро 18.1.15. од слабости, у Брежници, где је и сахрањен; Танасије Велички (70 год) умро 29.1.15. од слабости, у Брежници, где је и сахрањен.

88 Два уписа смрти који упућују да је једна особа сахрањена 25.12.14. у Старој Пазови, а друга 15.1.15. у Митровици.

89 *Домовни протокол православној српској парохијској звања у Бољевцима за год. 1913*, чува се у канцеларији Црквене општине Бољевци.

90 Снежана Алексић, *Илијина ђрича*, н.д., 155.

91 Исто, 158.

92 Исто, 161.

93 Исто, 163.

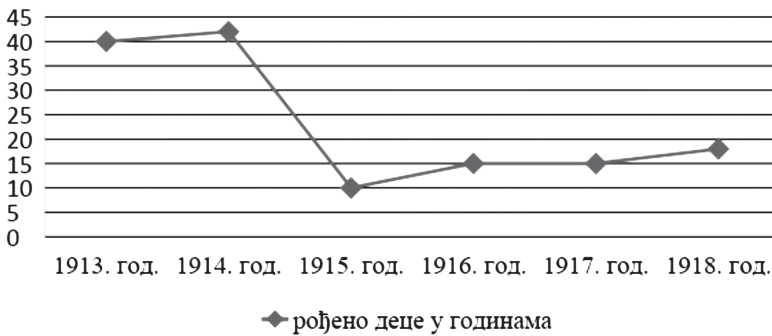
94 Мирослав Писаревић, Ђорђе Прокић, *Трпиња – извори постојања II гео*, н.д., 299–301.

95 *Kr. Hrv.-Slav.-Dal. vlada odjel za bogoštovanje i nastavu „Naredba kr. Hrv.-slav.-dal. vlade odjel za bogoštovanje i nastavu od 13 listopada 1914 broj 26.556/14.” Vinkovci i okolica*, 18.10.1914, 2.

96 Аустроугарска се са српским језиком и ћирилицом „разрачунавала” и на тлу окупиране Краљевине Србије: „На основу обелодањене наредбе војничког губернатора о пучком школству у окупираним крајевима одређује се на основу наредбе врховног војног заповедништва да је наставни језик српско-хрватски. Обучава се искључиво уз употребу латинице. Старословенска ћирилица учиће се само са грчко-источном веронауком.” – Без имена аутора, „Političke vesti”, *Jutarnji list*, 16.11.1915, 4.

Осим напред побројаних злочина, у обзир се мора узети и злочин спречавања рађања. Мере усмерене ка спречавању рађања у оквиру православне етничке групе, предузете су прво интернацијом мушких чланова у одређена места, а потом евакуацијом жена у друга места, углавном у Славонију. Интернирани су православни становници из 11 пограничних општина Земунског котара, а из Батајнице, Угриноваца и Крњешеваца интернирани су сви мушкарци, док су жене углавном остале у својим домовима.⁹⁷

Демографска осцилација православног становништва узрокована одвајањем мушкараца од жена, односно спречавањем рађања, јасно се уочава из примера села Бољевци (Графикон 3).

Графикон 3: Наталитет православне популације у селу Бољевци 1913–1918. године⁹⁸

Закључак

Непосредно пре и током Великог рата, становништво Земунског котара је, у апсолутној већини, припадало православној верској групи, са српским матерњим језиком. Срби, нарочито цивили, били су током ратних година изложени прогону и погрому. Ратна политика Аустроугарске усмерена на цивиле, сопствене држављане, реализована је директним и индиректним терором током септембра и октобра 1914. године, а потом интернацијом и евакуацијом, од октобра 1914. до маја 1916. године. У наведеном временском раздобљу Срби су се налазили углавном у местима Славоније. Због катастрофално тешких услова живота, стопа смртности међу

⁹⁷ Srijemska županija, *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1915*, н.д., 209.

⁹⁸ Снежана Алексић, *Илијина ђрича*, н.д., 164–168.

цивилним становништвом, завичајцима Земунског котара, била је изузетно висока, посебно међу децом. Имовина Срба у Земунском котару, током њиховог одсуства, апсолутно је опљачкана.

До данас није утврђен тачан обим овог страдања. Нису сачињени спискови жртава, њихови гробови нису обележени. У злочину који је Аустроугарска починила над цивилима у Земунском котару, људи су страдали не због онога што су урадили, већ због тога ко су и шта су. Срби у Срему су страдали као хомогена, етничка и верска група. Злочин који се над цивилним становништвом Земунског котара догодио током Великог рата недопустиво је остао на маргинама историје иако би ово страдање требало узети у обзир при сумирању свих оних злочина који су над Србима у Срему почињени током XX века.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Архивска грађа:

а) необјављена

- Историјски архив Београда, Збирка црквених матичних књига, Фонд 1882, *Еванђелистичка црква*, Бољевци, МК рођених 1887–1910, књ. 2.
- Историјски архив Београда, Збирка црквених матичних књига, Фонд 1882, *Црква Св. Оца Николаја*, Добановци, МК умрлих 1896–1910, књ. 3.
- Историјски архив Београда, Збирка црквених матичних књига, Фонд 1882, *Црква Св. Великомученика Георгија*, Бежанија, МК умрлих 1910–1918, књ. 7.
- Историјски архив Београда, Збирка црквених матичних књига, Фонд 1882, *Црква Св. Тројице*, Земун, МК умрлих, књ. 20.
- Историјски архив Београда, Збирка црквених матичних књига, Фонд 1882, *Црква Св. Николе*, Земун, МК умрлих 1896–1916, књ. 31.
- Историјски архив Београда, Збирка црквених матичних књига, Фонд 1882, *Црква Св. Арх. Михаила и Гаврила*, Батајница, МК умрлих 1906–1916, књ. 34.

б) објављена

- *Домовни правокоп православної српскої парохијскої звања у Бољевцима за год 1913*. Чува се у канцеларији црквене општине Бољевци, раније делимично објављен у: Алексић, Снежана, *Илијина прича*, Нови Сад, ИК Прометеј, 2018.

Литература:

- Алексић, Снежана. *Илијина прича*. Нови Сад: ИК Прометеј, 2018.
- Без имена аутора. „Kolera u Monarkiji”. *Lječnički vjesnik*, 15.12.1915, 290.
- Без имена аутора. „Agitacija protiv ćirilice u Ugarskoj”. *Jutarnji list*, 21.9. 1915, 6.
- Без имена аутора. „Bobota prosta od kolere”. *Jutarnji list*, 15.9.1915, 7.
- Без имена аутора. „Ćirilica odstranjena u Dalmaciji”. *Banovac*, 5.12.1914, 3.
- Без имена аутора. „Grozote naših neprijatelja”. *Jutarnji list*, 14. 4. 1915, 2.
- Без имена аутора. „Političke vesti”. *Jutarnji list*, 16.11.1915, 4.
- Без имена аутора. „Srbi ubijaju zarobljenike”. *Mali list*, 14. 10. 1914, 1.
- Без имена аутора. „Srijemski buntovnici”. *Ilustrovani list*, 3. 10. 1914, 949.
- Без имена аутора. „Stanje kolere u Hrvatskoj i Slavnoniji”. *Jutarnji list*, 15.7.1915, 4.
- Без имена аутора. „Stanje kolere u Hrvatskoj i Slavnoniji”. *Jutarnji list*, 22.7.1915, 5.
- Без имена аутора. „Stanje kolere u Hrvatskoj i Slavnoniji”. *Jutarnji list*, 29.7.1915, 4.
- Без имена аутора. „Sudnica – prva razprava radi zločina kukavštine pred vojnim sudom”. *Jutarnji list*, 10. 7. 1915, 5-6.
- Без имена аутора. „Sudnica – rasprava proti 21 optuženika”. *Jutarnji list*, 22. 5. 1915, 6-7.
- Без имена аутора. „Зверства Аустрије, говор др Тресића Павичића у Бечком парламенту 19. октобра 1917.”. *Правда*, 12.11.1918, 1.
- Без имена аутора. „Мобилизација авијације српске војске 1914 године и први летови наших авијатичара преко Дрине и Саве” *Правда*, 26.9.1934, 10.
- Без имена аутора. Вест без наслова. *Glasnik županije Požeške*, 3.11.1917. 2.
- Ђурић, Антоније. *За часи ошацибине*. Београд: Књижевне новине, 1987.
- Ердељановић, Александар. „I светски рат – филмска снимања”. У: XXIII фестивал етнолошког филма, уредник Марко Стојановић, 23-25, Београд: Етнографски музеј у Београду, 2014.
- Искруљев, Тоша. *Расіеће српскої народа у Срему 1914*. Нови Сад: ИК Прометеј, 2014.
- Кашић, Душан. *Манасѿир Гомирје*. Београд: Српска православна црква, 1997.
- Марковић, Радослав. *I Срби у Срему и осечкој околици 1905, II Расіододела земље у ісїоочном равном Срему*, Ср. Карловци: Манастирска штампарија, 1919.
- Народна скупштина ФНРЈ, Указ о ратификацији конвенције о

- спречавању и кажњавању злочина геноцид, Службени весник президијума народне скупштине ФНРЈ, 15. 7. 1950, 49-50.
- Петровић, Илија. *Војводина Српска 1918*. Нови Сад: ауторско издање, 1996.
 - Писаревић, Мирослав и Прокић, Ђорђе. *Тријина – извори постојања*, II део, Београд: ауторско издање, 2016.
 - Стрика, Бошко. *Фрушкогорски манастири*. Загреб: Залада тискаре „Народних новина”, 1927.
 - Huzjan, Vladimir. „О liječenim i umrlim Srijemcima interniranim u Varaždinu 1915. i 1916. godine”. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLV, бр. 1 (2020), 67-93.
 - Kr. Hrv.-Slav.-Dal. vlada одјел за богоштовање и наставу „Naredba kr. Hrv.-slav.-dal. vlade одјел за богоштовање и наставу од 13 listopada 1914 број 26.556/14.” *Vinkovci i okolica*, 18.10.1914, 2.
 - Kr. Statistički ured u Zagrebu, Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i Repertori mjesta po posljednjih popisa godine 1890, Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljskavlada, 1892.
 - Kr.zemaljski statistički ured u Zagrebu, Političko i sudbeno razdjeljenje i reparatorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju posljednjih popisa 1910. Zagreb: Kralj. Hrv. Slav.- Dalm. Zemaljska vlada, одио за унутарње послове, 1913.
 - Kr.zemaljski statistički ured u Zagrebu, Popis žiteljstva од 31. prosinca 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, demografske prilike по prebivalištima, Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.
 - Kr.zemaljski statistički ured u Zagrebu, Popis žiteljstva од 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, demografske prilike i zgrade за становање, Zagreb: Kr. Hrvatska i Slavonija, 1914.
 - Španović, Darko. „Bitka na Legatu – Bitka kod Čevrntije”. U: Srijem u prvom svjetskom ratu 1914–1918. Urednik Stjepan Prutki, 185-190. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016.
 - Srijemska, županija. *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj за управну годину 1912*. Vukovar: Tiskara „Srijemskih novina”, 1913.
 - Srijemska, županija. *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj за управну годину 1914*. Vukovar: Tiskara „Srijemskih novina”, 1915.
 - Srijemska, županija. *Izveštaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj за управну годину 1915*. Vukovar: Tiskara „Srijemskih novina”, 1916.

Dr. Snežana ALEKSIC (1973), teaching assistant
MB Belgrade University
snezanaaleksic3@gmail.com

THE SUFFERING OF THE ORTHODOX POPULATION, CIVILIANS OF THE ZEMUN DISTRICT IN THE GREAT WAR

Summary

The civilian population that lived in the area of the historical district of Zemun during the Great War, in the absolute majority, belonged to the Orthodox religious group, with Serbian as their mother tongue. Serbs, as the majority population of the Zemun district, were exposed to persecution and pogrom during the war years. The war policy of the Austro-Hungary aimed at civilians, its own citizens, was realized through direct and indirect terror during September and October 1914, and then through internment and evacuation, which were applied as a form of ethnic cleansing from October 1914 to May 1916. In the mentioned period, the Serbs of the Zemun region were in captivity, mainly in places in Slavonia. Due to the catastrophically difficult living conditions during captivity, the death rate is extremely high, especially among children, women and the elderly. The property of the Orthodox population in the Zemun district, during their imprisonment in Slavonia, was absolutely looted. This fact significantly influenced the organization of the lives of the surviving victims, who returned to Zemun district in the spring of 1916. The crime of crimes was committed against the civilian population, natives of the Zemun district. To this day, the exact extent of this suffering has not been determined, no lists of victims have been made, and their graves have not been marked. In the crime of crimes, people are targeted for destruction not because of what they have done, but because of who and what they are. The Serbs in Srem suffered as a homogeneous, ethnic and religious group. Therefore, this inadmissibly forgotten crime must be taken into account in the future when summing up all the crimes committed against Serbs in Srem during the 20th century.

Keywords: Orthodox, Serbs in Srem, Zemun district, crime, suffering, Ašanja, Batajnica, Bežanija, Bečmen, Boljevci, Deč, Dobanovci, Jakovo, Karlovčić, Krnješevci, Kupinovo, Obrež, Petrovčić, Progar, Surčin, Ugrinovci, Šimanovci.